

GENRE OCH TOLKNING

Stina Hansson visar i denna artikeln hur retorikens genrebegrepp med fördel kan användas vid tolkning av Anna Maria Lenngrens dikt: "Några ord til min k. Dotter, i fall jag hade någon" – och hur tolkningen tar form efter läsarens genreval.

Av Stina Hansson

Om en del av materialet till denna artikel har jag talat på ett retoriksymposium på Vitterhetsakademien i Stockholm för ett par år sedan, och det mesta av texten här finns också i mer utarbetat skick och inom en annan kontextuell ram i min senaste bok.¹ Att jag nu vill reprisera något av vad jag sagt och skrivit beror på att frågeställningen på ett så tydligt sätt illustrerar just genrevalets betydelse – i detta fall vid receptionen, i läsarens val av genre i relation till hans/hennes tolkning av texten i fråga.

Anna Maria Lenngrens "Några ord til min k. Dotter, i fall jag hade någon" som första gången publicerades anonymt i *Stockholms Posten* 1798, återges i sin helhet i slutet av denna artikel. Om dess tolkning har debatten varit livlig, och frågan har framför allt gällt om dikten skall ses som ett allvarligt menat ställningstagande till flickors uppfostran från Lenngrens sida eller om dikten inte i stället måste ses som djupt ironisk. Fokus har med andra ord legat på förhållandet mellan diktaren och dikten, där den sistnämnda ses som

ett meddelande från diktaren till läsarna. Den första hållningen intogs av äldre litteraturhistorieforskare som Anton Blanck och Henrik Schück, medan Karl Warburg uppfattade dikten som en parodi. Åsikten att dikten är ironiskt menad har framförts av bland andra Otto Sylwan, Agneta Pleijel och Ebba Witt-Brattström.² Men ser man i stället dikten i en klassiskt-retorisk kontext, blir det tydligt att de olika läsningarna beror på de underförstådda genreval som dessa forskare/debattörer har gjort i sina läsningar – och som faktiskt allihop framstår som försvarbara. Att det dock finns en typ av genreval som ändå är mer försvarbart än de övriga, eftersom det har med den litterära skriftlighetens utveckling på Lenngrens tid att göra, skall jag plädera för i slutet av min artikel.

"Några ord til min k. Dotter" kan, för det första, läsas som en variant av det rådgivande talets genremodell (*genus deliberativum*). Här finns en knappt men dock klart utformad retorisk situation utifrån vilket talandet, och därmed dikten, tar sin början. Modern tar till orda och ger diktens utgångspunkt: Betti har vuxit ifrån sin docka, börjar bli stor och skall därför nu få

☞ Stina Hansson är professor vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon har skrivit flera böcker om retorik och äldre litteratur – bland annat om retorik och brevskrivning (*Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, 1988) och om andaktslitteratur och retorik (*Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650-1720*, 1991) – och dessutom undersökt den retoriska utbildning som syftade till att göra en liten svensk adelsflicka från 1600-talet till en fullfjädrad 'fransk' salongsdam (*Salongsretorik. Beata Rosenhane, hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, 1993).

1 Hansson (2000) kap 1.
2 Nilsson (1973) hävdar, att dikten är så starkt beroende av den samtida rådgivningslitteraturen för unga flickor att frågan om Lenngrens egen uppfattning inte meningsfullt kan besvaras utifrån den; se i övrigt forskningsöversikten i Kolbe (1988).

förhållningsregler för sitt vuxna liv. I stroforna 2 till 6 beskriver modern sedan världen och hur dottern bör bete sig i den. Bilden av världen är vagt tecknad: här finns "många öden" och många som säger "ondt", trots att denna värld ändå är "Den aldrabästa värld man äger". Här finns både "kloka" och "dåra", och man skall varken vara för mistrogen eller för lättrogen. Summeringen av detta avsnitt kommer i strof 6.

Så följer ett avsnitt om lärdom respektive visdom, stroforna 7-11, där temat om vad som passar för kvinnor respektive män blir centralt. Vidlyftig läsning passar inte för kvinnor, fortsätter dikten: de gör bättre i att studera världen. Om Betti nödvändigtvis vill studera så får detta bara märkas i "förädligen" av hennes väsen. En lärd i kjol är en given måltavla för satir – hos kvinnor bör lärdom "höra blott till våra nipper".

Sann kvinnlighet är temat för följande avsnitt, stroforna 12-14. Modern uppmanar först Betti att inte söka "at Mannabragder hinna", att lyda sin kvinnliga "bestämmelse" och sätta sin ära i detta. Hon målar sedan i två strofer upp en idealbild av en "mor i huslig krets", nöjd med att "vara värdig mor och maka" och den belöning, i detta liv och i eftermälet, som kommer en sådan mor till del. Därefter tar modern upp en rad olika delasppekter av det rätta kvinnliga beteendet: stroforna 15-16 handlar om klädedräkten, som skall vara ärbar och modest, stroforna 17-19 om konversation, att Betti bör tala lagom mycket, inte skvallra, inte hålla tal, inte fälla domar, inte lysa med sin kvickhet, stroforna 20-22 om kortspel som Betti helt skall undvika, och stroforna 23-25 om det offentliga livet, som hon också skall hålla sig borta från.

I strof 26 summeras råden om att Betti bör avstå från all inblandning i politiken – hennes blivande man, som blir huvudperson i stroforna 27-28, kommer enligt modern förvisso att "Med tacksamhet min lärdom gilla". När det gäller giftermål har modern bara ett råd: är mannen "huldhet värd" skall Betti vara huld mot honom, om inte, skall hon ändå vara det, "i

förtreten". I stroforna 29-32 talar sedan modern om vikten att ta lätt på livet, att göra "stilla nöjen" bofasta i sitt hus och att vara glad med gott samvete. Strof 33 är diktens korta avslutning:

Ja, Betti, lifvets sällhet njut,
Men lifvets pligter ej försaka. –
Nu har min lilla läxa slut,
Och til min söm jag går tillbaka.

Moderns rådgivande tal är, som framgått, inte särskilt fast strukturerat retoriskt sett. Dispositionen slår inte – som i retoriskt effektiva texter – samman som en ordfälla över lyssnaren och tystar knappast heller något enda av de motargument som denne kan tänkas vilja framföra. Ordningen ges av de olika 'saker' som avhandlas en efter en och inte av någon logiskt uppbyggd talmodell.

I första strofen avklaras både *exordium* och *narratio*. Förslagen om vad som skall göras, *propositio*, löper, liksom argumentationen för förslagen, parallellt genom tema efter tema och blir aldrig särskilt djupgående. Bemötanden av motargument finns knappast alls. Sista strofen kan visserligen ses som en *peroratio*, men i så fall som en högst summarisk sådan. Därför kan man med fog hävda att det faktiskt inte är något särskilt övertygande rådgivande tal som modern framför.

Analysen enligt det rådgivande talets genremodell visar med andra ord hur modern, med dåligt utformade och svagt underbyggda argument, hänvisar Betti till en kringrand kvinnovärld med minimal plats för egna handlingar och tankar. Denna tolkning är emellertid hållbar bara så länge jämför vad dikten säger med vad modern säger i till Betti i dikten.

Tar vi i stället fasta på att dikten är en skriftprodukt, därtill anonymt publicerad i en tidning, framstår både den och dess budskap i ett ganska annorlunda ljus. Åhörarrollen delar då upp sig i två distinkt olika positioner, av vilka den ena intas av Betti som lyssnar till moderns tal och

den andra av de läsare som tar del av dikten i tidningen. Modern säger visserligen fortfarande allt vad hon säger, men själva dikten kan då, av de tidningsläsare som så önskar, i stället läsas i anslutning till en annan retorisk genremodell, som en text i *genus demonstrativum*, som visar upp en moder och hennes tal i stället för att bära fram själva talet som sitt budskap. Modern blir då, liksom Betti, reducerad till en fiktiv karaktär på diktens scen. Som diktens 'avsändare' ser läsarna inte längre Bettis mor utan en anonym skribent i *Stockholms Posten*. Tänker vi oss sedan också in i den situation i vilken majoriteten av tidskriftens läsare då befann sig, utgår vi förmodligen från att skribenten är av manligt kön – en man som återger en moders ord till sin dotter.

I det läget blir diktens titel – som i analysen enligt det rådgivande talets modell närmast framstod som en slags scenanvisning – en första stöttesten. Titeln innehåller två personliga pronomina som, eftersom det handlar om en anonym dikt, framstår som frågetecken: vad syftar "min" och "jag" på? Och vad betyder "i fall jag hade någon"?

Utgår vi från diktens egna ord så har tydligen i varje fall diktens mor en dotter som heter Betti. Vem är det då som inte har någon? De forskare som har behandlat dikten har oftast valt att låta "min" och "jag" syfta tillbaka på Lenngren själv, som ju inte heller hade någon dotter. Men tänker man sig dikten som förmedlad av en man får titeln en ny laddning: här talar kanske en man som tycker att råden är utmärkta, precis sådana råd som han själv skulle vilja ge till en dotter om han haft någon? Läser man titeln så, blir ju också fokuseringen på den blivande mannen i slutet av dikten både rimlig och konsekvent.

Även som framvisande kan dikten göras till föremål för klassisk-retorisk analys. Men då handlar det alltså i stället om den typ av tal där författarinstansen visar upp något för åhörare eller läsare att berömma eller att klandra. Det blir inte längre frågan om ifall moderns råd skall

följas eller ej. Det är i stället det intryck vi får av modern, och kanske också av förmedlaren av hennes tal, och hur vi ställer oss till detta, som blir huvudsaken i denna typ av analys.

När det gäller modern är den fråga man då i första hand bör ställa sig den, om bilden av henne liknar den bild av en mor som verkligheten bjöd de samtida – om bilden av modern kan ses som typisk och 'tagen på kornet'. Man kan nog tro att de samtida läsarna tyckte så. I moderns ord kunde de ju, som bland andra Ruth Nilsson visat,³ känna igen de gängse åsikterna – beroende på egen utgångspunkt även de gängse fördomarna – ur den samtida rådgivningslitteraturen för unga flickor. De ordvändningar som författaren låter modern begagna sig av bör nog också ha fått de samtida läsarna att nicka och säga att just så här brukar det låta.

Frågan som gäller förmedlaren blir då om detta på kornet tagna moderstal också är något som framställs som rekommendabelt. Ett förslag till svar på den frågan är att råden tycks passa 'honom' utmärkt – för annars skulle han väl inte gärna ha förmedlat dem? Ett annat svar, som tycks mig lika giltigt, är att också förmedlandet ingår i satiren – man kan ju inte visa fram moderns fördomar ifall läsarna inte får ta del av dem.

"Några ord til min k. Dotter" blir alltså, sedd som en moders muntliga tal, en dikt som klart anknyter till den deliberativa genren, och sedd som en skriftligt förmedlad återgivning av moderns muntliga tal en dikt som med ungefär lika stor rätt tycks kunna föras till den deliberativa som till den demonstrativa genren. Dikten tillåter de läsare som sympatiserar med råden att antingen läsa den deliberativt eller demonstrativt, i det senare fallet som en berömmande beskrivning. Läsare som ogillar råden kan läsa dikten som en demonstrativ men klandrande text. De kan dessutom, om de så önskar, låta 'framvisandet' omfatta även den anonyme förmedlaren, som i så fall skiljs ut från författar-

3 Nilsson (1973) s 360-364.

instansen. En sådan läsare finner kanske, att också förmedlaren är tagen på kornet – det är inte bara på det här sättet som mödrarna tyvärr brukar fostra sina flickor, utan just så här idiotiskt, utan all eftertanke, reagerar de också de flesta män på denna fördomsfulla flick-uppfostran!

Ett ganska starkt argument för att läsa " Några ord til min k. Dotter" på det sistnämnda sättet är att denna läsning litteraturhistoriskt sett framstår som mer adekvat. Omställningen från en muntligt präglad till en om den egna skriftligheten medveten litterär kultur hade vid slutet av 1700-talet nått så långt, att både författare och läsare rimligen bör ha uppmärksammat de nya möjlig-

heter till ironi som skriftligheten hade öppnat för inom litteraturen. "Skrivkonsten är en ironins fröbädd", hävdar Walter J. Ong, "och ju längre skivrar-(och boktryckar-)traditionen pågår, desto frodigare blir den ironiska grödan [...]".⁴ Att Lenngren väl förstod att utnyttja ironins möjligheter vet vi också genom andra dikter av hennes hand.

- 4 Ong, (1982, sv. övers. 1990) s 121. Ironi fanns visserligen också i den klassiska retoriken: hos Vossius (svensk översättning 1990) s. 24 definieras den som "en trop som betyder motsatsen till det man säger". Ong syftar emellertid på något annat än ett sådant bildligt framställningssätt — på ett spel med betydelser som möjliggörs av den distans till det skrivna som själva skriftligheten åstadkommer.

Litteratur

Hansson, S. (2000): *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 39.

Kolbe, G. (1988): "I och utanför den retoriska traditionen", i: *I klänningens veck. Feministiska diktanalyser*, Göteborg.

Nilsson, R. (1973): *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren*, Lund.

Ong, W.J. (1982, sv. övers. 1990): *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*, övers. av L. Fyhr, G.D. Hansson och L. Perme, Göteborg.

Vossius, G.J (sv. övers. 1990): *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*, översatt och utgiven av S. Hansson, Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Meddelanden 5.

Anna Maria Lenngren:
 ”Några ord til min k. Dotter,
 i fall jag hade någon”

(Efter *Sveriges litteratur, IV. Gustaviansk litteratur* s 161 ff. Dikten finns även i *Svensk litteratur 2* s 294 ff.)

<p>1 Min kära Betti! du blir stor,
Du från din docka hunnit växa;
Utaf din hulda fromma mor
Tag för din framtid denna lära.</p>	<p>9 Hvar mänskja, Betti, är en bok,
Lär dig at fatta rätt dess värde;
Och mins at oftast af en tok
Den vise någon visdom lärde.</p>
<p>2 Uti den verld du knappast sett
Så många öden förefalla;
Men med et gladt och sedigt vett
Skal Betti segra på dem alla.</p>	<p>10 Men om lecturen roar dig,
Vål! i förädling af dit väsen
Lät den då blygsamt röja sig,
Men ej i tonen af beläsen.</p>
<p>3 På lifvets bana varsamt gå,
Men tro ej alt hvad ont man säger;
Vår verld, min Betti, är ändå
Den aldrabästa verld man äger.</p>	<p>11 En Lärd i stubb (det är et rön)
Satirens udd ej undanslipper,
Och vitterheten hos vårt kön
Bör höra blott til våra nipper.</p>
<p>4 Den är hvad den beständigt var,
Bebodd af kloka och af dårar;
Och noga öfverlagdt, den har
Mer rätt til löje än til tårar.</p>	<p>12 Lyd, Betti, lyd bestämmelsen,
Sök ej at mannabragder hinna;
Och kän din värdighet, min vän,
I äran af at vara qvinna.</p>
<p>5 För mycken misstro föder agg,
För mycken lättro ångrens smärta:
Tänk ej i hvarje ros en tagg,
Ej dygd i hvarje manligt hjerta.</p>	<p>13 Se denna mor i huslig krets,
Som vet sitt sanna kall bevaka,
Fullt med den ärelust tilfreds
At vara värdig mor och maka.</p>
<p>6 Vål dig, om jämt du följa vet
Försigtighet den kloka gumman;
Den jämte känslig glättighet
Är af al vishet hufvudsumman.</p>	<p>14 Se ordning, mildhet, treflighet
Med blomster hennes fotspår hölja,
Och heder, kärlek, tacksamhet
Dess lefnad och dess minne följa.</p>
<p>7 Med läsning öd ej tiden bortt,
Vårt Kön så föga det behöfver;
Och skal du läsa, gör det korrt,
At saucen ej må fräsa öfver.</p>	<p>15 Behaget är med Fliten slägt:
I nyttig snällhet sätt din heder;
Lät ärbarheten i din drägt
Bli sinnebild af dina seder.</p>
<p>8 Et odlat vett, en uplyst själ,
Hvad! kunna böcker blott det skänka?
Mit barn, studera verlden väl,
Den ger dig ämnen nog at tänka.</p>	<p>16 Följ, Betti, smakens enkla bud,
Lät aldrig flärden dig förträlla;
Al prydnad drivven intil skrud
Är blott affichen af en fjälla.</p>

- 17 I sällskap sladdrets tomhet fly,
Men sitt ej slutet som en gåta;
För tanklösheten plär man sky,
För mycken klokhet ej förlåta.
- 18 Välj uttryck utan brydsamt val,
Se til at du ej domslut fäller;
Och tala, Betti, håll ej tal,
Du tror ej hur det oss förställer.
- 19 Gif skämtets udd sit fina skick,
I ord som glättigt oförmoda;
Dock mins, man skrattar med en qvick,
Men man bär aktning för den goda.
- 20 En lätting, slö til själ och kropp,
Fant en gång lifvet bli en börda;
Då fant en annan lätting opp
At tiden genom kortspel mörda.
- 21 Välj nödigt detta tidsfördrif,
Som, fast af sed och ton ej menligt,
Är, tro mig, med et verksamt lif
Och själ och känsla oförenligt.
- 22 Märk hur en Skönhets blick är hvass,
I nit at korten lyckligt kasta;
Märk, vid det lumpna ordet *pass*,
Hur Gracerna på flykten hasta.
- 23 Försigtigt äfven undanvik
Al brydsam forskning i gazetten:
Vårt hushåll är vår republik,
Vår politik är toiletten.
- 24 Blif vid din bågsöm, dina band,
Stick af dit mönster emot rutan,
Och tro, mit barn, at folk och land
Med guds hjälp styras oss förutan.
- 25 När sig en qvinna nitisk ter
At Staters styrselsätt ransaka,
Gud vet, så tycks mig at jag ser
Et skäggbredd skugga hennes haka.
- 26 Nej, slika värff ej stå oss an,
Lät aldrig dem din håg förvillia;
Du skal bli gift – då vil din man
Med tacksamhet min lärdom gilla.
- 27 At giftas – ej et ämne fins
Mer rikt at i maximer drifva;
Men, goda Betti, hör och mins
Det enda råd jag har at gifva:
- 28 Den maka som dig blir beskärd
(Märk denna stora hemligheten!)
Var huld, om han är huldhet värd,
Om ej – så var det i förtreten.
- 29 Tag händelser och öden lätt,
Mit barn, så blifva de ej tunga;
Och, mellan oss, är det et sätt
At än i åldren synas unga.
- 30 Min Betti, lifvet flyr så fort,
Hvad grym, hvad oersättlig skada,
Om, vid det lilla gagn vi gjort,
Vi nekat oss at vara glada?
- 31 Gör nöjet bofast i dit hur,
Äg i dit hjerta samvetsfriden;
Den gör vår uppsyn mild och ljus,
Den rår på sorgerna och tiden.
- 32 Ja, Betti, lifvets sällhet njut,
Men lifvets pligter ej försaka. –
Nu har min lilla läxa slut,
Och til min söm jag går tillbaka.